

Hermann Müller-Karpe: *Grundzüge antiker Menschheitsreligion. I. Jahrhundert v. Chr. bis 5. Jahrhundert.* Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main Nr. 15. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000. 304 str., 32 sl. ISBN 3-515-07739-1.

Hermann Müller-Karpe v knjigi oriše religije visokih kultur v času od 1. st. pr. Kr. do 5. stol. po Kr.; njegovo delo je za primerjalni študij svetovnih religij zelo pomembno in vsestransko zanimivo. Knjiga, ki se začne s predgovorom in zaključni bibliografijo najpomembnejših del ter s splošnim stvarnim kazalom, vsebuje šest poglavij, toliko, kolikor je stoletij, ki jih avtor v knjigi obravnava, od 1. pr. Kr. do 5. st. po Kr. Vsako stoletje je razdeljeno na geografske razdelke, ki v vsakem poglavju niso vedno enaki. Bližnji vzhod, srednjemediteranske dežele, vzhodna Azija in Amerika so vedno ločene kot posebna podpoglavja, tudi Afrika, ki manjka le v poglavju '2. stoletje', medtem ko se dežele Evrope in Azije v vsakem poglavju grupirajo nekoliko drugače, vsekakor pa Müller-Karpe obravnava bodisi združeno bodisi posebej zahodno in srednjo Evropo, evrazijsko območje, južno ter jugovzhodno Azijo. Bibliografija je razdeljena na več poglavij, na splošna dela, ki obravnavajo teme, ki presegajo geografske razdelke, ter na bibliografijo, ki se nanaša na posamezne geografske enote, na katere je vsako poglavje tudi sicer razdeljeno. Predmet študija so le religije t. i. visokih kultur, ne ukvarja se npr. z verovanji primitivnih ljudstev Avstralije, Afrike in Amerike ter drugih območij, koder se niso razprostirala velika cesarstva in kraljestva. Tudi Japonska v tem času npr. ni bila pomembna.

Knjiga prinaša povzeto znanje o verstvih popolnoma različnih dežel in kultur, avtor takšne knjige je nedvomno lahko le znanstvenik izjemne širine in znanja, kajti preden lahko pišeš o verstvih v določenih deželah, je treba zgodovino in kulturo teh dežel zelo dobro poznati, pisati o verstvih pa je v vsakem primeru zelo zahtevno, saj terja poleg zgodovinskega in arheološkega znanja tudi znanje sociologije, psihologije in filozofije. Müller-Karpe je eden redkih, ki vse to znanje ima in takšno knjigo sploh lahko napiše. Zato je škoda, da na koncu ni podal svoje kratke zaključne analize tako različnih verstev in religioznih tradicij, da ni opozoril na razlike in vzroke za te razlike ter morebitne stične točke, na katere bralec morda niti ne pomisli. Zaključnega povzetka verjetno ni zato, ker že vsako poglavje snov dejansko le povzema. Morda ni najbolj posrečena razdelitev na stoletja, ki najpogosteje sploh niso predstavljala nobene ločnice. Takšna razdelitev največkrat žal prekine kontinuirano pripoved o verstvih neke večje ozemeljske enote (npr. Kitajske, rimskega imperija, srednjeameriških kultur itd.), ki se nadaljuje veliko strani naprej v novem poglavju, kjer se določene stvari nujno ponovijo, da postane pripoved spet razumljiva.

Avtor v predgovoru sam opozori, da je kot eno najpomembnejših tem obravnaval nastanek krščanstva, ki se je pojavilo kot ena od številnih tedanjih religij in katerega razvoj je skušal razložiti z znanstveno zgodovinsko metodo; skušal ga je ovrednotiti na podlagi ohranjenih pričevanj in glede na religiozno tradicijo posameznih dežel. Religija je zavestni odnos človeka do boga kot večnega, vsemogočnega in svetega, obstaja pa tudi njeno nasprotje, kot opozori avtor, ki je vedno prisotno in ki to duhovno komponento popači, to sta npr. magija in praznoverje. Čeprav magija in praznoverje z različnih (psiholoških, folklornih in kulturnozgodovinskih) vidikov dobro osvetljuje religijo, se avtor s temi pojavi ne ukvarja.

Pomembni imperiji, ki so imeli izreden vpliv na razvoj in širjenje religij v svetu, so bili v tedanjem času rimski imperij s težiščem na sredozemskih deželah, ki je obsegal Malo Azijo, Sirijo, Palestino in Egipt, na zahodu pa Britanijo, Galijo, Numidijo in Mavretanijo bodisi kot province ali kot odvisne kraljevine, dalje cesarstvo starejše dinastije Han na Kitajskem in poznonastale kulture od Mehike do Peruja. Kitajsko cesarstvo je segalo vse do mogočnega kraljestva Xiongnu, rimski imperij pa je na Evfratu mejil na kraljestvo iranskih Partov. V Indiji je bilo tedaj pomembno

kraljestvo Shatavahana, na južnem Japonskem kultura Yayoi, v severnem Vietnamu kultura Dongson, v južni Arabiji kraljestvi Sabejev in Minejev, dalje Meroitsko kraljestvo v Sudanu in Bosporansko na severni obali Črnega morja. Kraljestvi Ariovista in Maroboda sta že napovedovali daljni razvoj, ko so germanska ljudstva preplavila imperij in so se njihova kraljestva končno osamosvojila. Med bližnjimi deželami so obstajali bolj ali manj tesni stiki, vojaška osvajanja, zavezništva, kolonizacija, med daljnimi deželami pa so deloma obstajali diplomatski stiki, deloma le trgovski, npr. t. i. svilnata pot, ki je vodila čez notranjo Azijo, arabska pot dišav ter karavanske poti čez Saharo. Zelo pomembne so bile sredozemske morske poti (Pompej je z velikim številom ladij in vojakov v 40 dneh za dolgo časa zatrl nevarno gusarstvo), tedanji pomorščaki so pluli morda celo prek Atlantika in prek Pacifika. Vsekakor so že od srednjehelenističnega obdobja vedeli, da je zemlja okrogla, le da ni jasno, če je to vedenje kakorkoli vplivalo na znanje pomorcev. Na prostoru od Mehike do Peruja, kjer so izpričane zanimive arheološke kulture, so živeli ljudje, ki pa niso bili niti kulturno niti družbenopolitično povezani v enotne tvorbe, pri njih so se urbane visoke kulture šele začele. Ta razvoj je lepo viden na najdiščih Teotihuacán in Monte Albán v Mehiki ter Chavín de Huántar v Peruju, v umetnostnem slogu njihove arhitekture, skulptur, reliefov in drobnih predmetov.

To je v grobih potezah orisano geografsko izhodišče za pregled religij, ki so tedaj prevladovali v teh deželah. Na začetku vsakega poglavja je zgodovinski pregled posameznega obravnavanega stoletja, v katerem je orisan poleg kratkega zgodovinskega razvoja predvsem razvoj filozofije in glavnih znanstvenih in kulturno-zgodovinskih dosežkov. Omenjen je Ciceronov *opus* in velik pomen njegovega dela na vseh področjih literarno-filozofskega ustvarjanja tudi poznejših generacij, dela najpomembnejših rimskih zgodovinarjev od Salustija, Livija in Tacita do Evzebij, dela sv. Avguščina in drugih cerkvenih klasikov, dosežki velikih geografov kot je bil Ptolemaj in velikih zdravnikov kot npr. Galena. Podobno so omenjeni vsi veliki misleci Indije in Kitajske.

V posameznih geografsko razvrščenih razdelkih je bila tradicija čaščenja bogov zelo različna. Kot je avtor omenil v predgovoru, je pričujoča knjiga nastajala hkrati s knjigami, ki obravnavajo 'začetke zgodovine človeštva' (*Grundzüge früher Menschheitsgeschichte*), torej temelji na dobrem poznavanju zgodovine sveta, religija pa je ena najvažnejših komponent v razvoju človeštva. V poznohelenističnih mestih so tradicionalno častili Zeva kot večnega in vsemogočnega boga, izvor bivanja, stvarnika sveta in naravnih zakonov, očeta bogov in ljudi, na katerega so se obračali z istim zaupanjem tako izobraženci kot preprosti ljudje. Častili so tudi njegove sinove, od katerih so jim bili nekateri kot potomci človeških mater bližji, tako npr. Dionizij in Herakles. Priljubljeno je bilo čaščenje velikih božanskih mater, kot npr. Izide ali Cibebe. V Izraelu so častili večnega vsemogočnega Jahveja in pričakovali Mesijo, vendar so različne sekte gojile popolnoma drugačen pogled na Boga, npr. politično angažirani Farizeji ali od sveta odmaknjeni Eseni. Pričakovanje Mesije se je za nekatere uresničilo s prihodom Jezusa Kristusa. Krščanstvo se je že zgodaj zelo razširilo in nasledniki apostola Petra, pozneje papeži, so že v najzgodnejši zgodovini Cerkve uživali veliko avtoriteto.

V Mezopotamiji in Armeniji so bile razširjene iranske oblike verovanja; Ahuro Mazdo so enačili z Zevsom. Priljubljeno je bilo čaščenje Mitre in Anahite. Mitras je bil pogosto enačen s Sončnim bogom, z Apolonom-Helijem. Avgust je rimski imperij želel prenoviti tudi v religioznem smislu; na vseh področjih mu je bilo vodilo *pietas*, religioznost, bil je vrhovni svečenik (*pontifex maximus*) in član vseh pomembnih svečeniških kolegijev, obnovil je verovanje v stare rimske bogove, ne da bi preganjal nove kulte, če le niso bili v nasprotju z rimskimi zakoni. V keltskih provincah so častili keltske bogove, vendar keltska religija ni bila nikjer zapisana; gojili so jo druidi in jo ustno predajali iz roda v rod, ker pa so imeli na ljudstvo prevelik politični vpliv, večji kot njihovo plemstvo, so jih Rimljani preganjali in

navsezadnje uničili, zato se je veliko védenja o keltski religiozni tradiciji izgubilo. Keltske bogove pa so na rimski način častili vse do prevlade krščanstva in še naprej. Cezar je zapisal, da so bili pri Keltih najpomembnejši Jupiter, Merkur in Mars, Apolon in Minerva ter *Dis Pater*, torej keltski bogovi, ki so imeli podobne lastnosti kot ti rimski bogovi. Kelti so v času pred rimsko osvojitvijo bogovom žrtvovali tudi ljudi.

Xiongnu so častili ozvezdja, Nebo in Zemljo, Sonce in Luno ter duhove prednikov; žrtvovali so živali, predvsem konje, pa tudi človeka. V Indiji se je na novo razvijal budizem, znan pod imenom Mahayana, nov, velik, za razliko od konzervativnega starega verovanja, imenovanega Hinayana (*hina* = majhen). Reliefi v svetiščih so prikazovali prizore iz Budove legende, ki govori o tem, kako je stopil na zemljo, da bi odrešil človeštvo. Pomemben je bil tudi hinduizem; Shiva je bil Veliki Bog (*Mahadeva*). Na Kitajskem je bil pod dinastijo Han razširjen predvsem konfucizem, vendar je bil v vsakdanjem življenju družin pomembnejši daoizem (*dao* pomeni božji red, ki vlada svetu), namenjen prizadevanju po blagostanju posameznika. V Afriki, predvsem v Egiptu in kraljestvu Meroe, so poleg Amuna in Izide ter drugih bogov častili tudi boga Apedemaka v podobi leva, ki je moral biti, glede na številne upodobitve, tamkajšnjim prebivalcem zelo pomemben. O ameriških bogovih tistega časa je malo znanega, zanje so bila grajena monumentalna svetišča, arheološke raziskave pa kažejo, da je bilo znanje astronomije med svečeniki izredno veliko. V času Aztekov je bil Teotihuacán že davno zapuščen, zanimivo pa je, da so ga v svojem jeziku imenovali "mesto bogov".

Knjiga Müller-Karpeja je s svojo pestro in široko vsebino izredno zanimiva za vsakega, ki ga zanimata zgodovina in arheologija izumrlih kultur, katerih izročila pa - ne vsa sicer, pač pa več kot mislimo -, v spremenjeni obliki živijo do danes.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Ad Aquileia ... Al Danubio. Materiali per una mostra. Maurizio Buora (ured.). *Archeologia di frontiera* 4, 2001. ISBN 88-88018-07-7. 168 strani, veliko slik.

Podnaslov pove, da so avtorji sprva želeli postaviti razstavo, ki bi prikazala povezanost krajev med Akvilejo in srednjo Donavo. Razstave sicer ni bilo, obstoječa knjiga pa bil lahko predstavljala lep spremni katalog. Besedila so bila končana že leta 1998, kar se le deloma opazi na bibliografiji.

V knjigi so avtorji predvsem na podlagi drobnega arheološkega gradiva skušali prikazati ekonomske silnice, ki so povezovale prostor med Akvilejo in Donavo, ter hkrati poudariti izjemen vpliv, ki ga je Akvileja, kot izredno močno proizvodno in trgovsko središče, izžarevala vzdolž jantarjeve poti. Na primeru petih mest je obravnavan razvoj obrtniške proizvodnje in trgovina. Prikazu vsakega posameznega mesta sledi katalog zanimivega gradiva, ki dobro ilustrira mestne obrti.

Maurizio Buora je zgoščeno predstavil razvoj obrti v Akvileji po fazah od republikanskega do poznoantičnega obdobja. Upošteval je zadnje stanje raziskav na področju kamnoseštva, lončarstva, gliptike, steklarstva in obdelave brona. Gernot Piccottini piše o razvoju starega Virunuma na Štalenski gori, o njegovih obrteh, pri čemer je posebno pomembno železarstvo, in o tesnih povezavah z Akvilejo. Irena Lazar govori o topografiji in razvoju Celeje, na kratko pa tudi o obrti. Marjana Tomanič-Jevremov, Zorka Šubic in Ivan Tušek obravnavajo razvoj Petovione. V kataloškem delu objavljajo tri zelo bogate grobove, ki vsebujejo pridanke iz jantarja: obvoznica leta 1988 (gr. 7), gasilski dom leta 1977 (gr. 5) in Zgornja Hajdina leta 1973 (gr. 24). Zadnji grob, ki je tokrat prvič v celoti objavljen, vsebuje poleg nakita iz jantarja in opala ter okrasnih predmetov iz jantarja tudi miniaturno koščeno knjižico, jantarne igralne kocke ter 84 igralnih

paličic iz kosti. Paula Zsidi in Klara Póczy govorita o razvoju Akvinkuma, uvozu iz Italije in obsežni obrtni proizvodnji (keramika, steklo, kovine, kamnoseštvo, štukature).

Knjiga je zanimiv zgoščen pregled in dobra osnova za študij najraznovrstnejše problematike, ki se tiče obrti in trgovine na prostoru od Akvileje do Donave. Koristna je lahko strokovnjaku, hkrati pa je napisana dovolj poljudno, da je zanimiva tudi laiku. Dobro se vklaplja v serijo, ki uspešno povezuje arheologijo raznolikih kulturnozgodovinskih prostorov od severovzhodne Italije preko vzhodnih Alp in severnega Balkana do srednjega Podonavja.

Jana HORVAT

Maria Federica Petracchia Lucernoni: *Gli stationarii in età imperiale.* Serta antiqua et mediaevalia III. Giorgio Bretschneider Editore, Roma 2001. 111 str. (ISBN 88-7689-162-5).

Predmet zelo zanimive knjige profesorice na univerzi v Genovi, Marie Federice Petracchia Lucernoni, so *stationarii*, vojniki nižjega čina, ki so v rimskem imperiju opravljali različne policijsko-nadzorne funkcije. Imenovali so se po postajah ob glavnih državnih cestah, *stationes*, kjer so imeli svoje baze, podobno kot *frumentarii*, vojaški intendanti, ki so legije preskrbovali s hrano. Podobne naloge so opravljali tudi manj znani *kolletiones* in *curiosi*, ki so delovali predvsem v vzhodnih grško govorečih provincah Male Azije, ter *beneficiarii*, ki so med vsemi najbolj znani in ki jih enačimo z neke vrste vojaško finančno policijo. Za vse te čine je težko najti ustrezen slovenski izraz, za *beneficiarije* je bil nedavno predlagan izraz 'oproščenci', ker latinski naziv pomeni prav to, da so bili namreč oproščeni določenih obveznih del, ki so jih morali sicer opravljati rimski legionarji. Pomensko bi bil morda za funkcijo *stationarius* ustrezen izraz 'policijski nadzornik', kar pa sicer ni ustrezen prevod besede glede na njen latinski pomen.

Petracchia Lucernoni se je odločila za analizo tega profila vojakov na nasvet pokojnega Giovanni Fornija, znamenitega poznavalca rimskega zgodovinopisja, vojske in volilnih okrožij, ki je nekaj časa tudi sam poučeval kot profesor na univerzi v Genovi. Avtorica je sistematično zbrala vso ohranjeno evidenco za policijske nadzornike in pripravila korpus tega gradiva, ki tvori osnovo njenega dela. Dokumentov, ki omenjajo čin *stationarii*, je 136, največ podatkov nudijo papirusi in ostraka (zato se daleč največ podatkov nanaša na Egipt), nekaj evidence nudijo literarna besedila, najmanj pa rimskih napisi. Zaradi različnih virov so tudi podatki zelo različni. Najnatantnejše informacije prinašajo uradni dokumenti oz. dokumenti, ki navajajo uradne podatke, kot npr. vladarski reskripti?? (takšna je *constitutio* Marka Avrelija in Komoda iz let 176 in 180) in napisi, na katerih je običajno omenjeno celo ime osebe in njen natančen čin. Polega korpusa dokumentov o policijskih nadzornikih, ki so razvrščeni kronološko in opremljeni z najpomembnejšimi citati virov ter dodatno bibliografijo, če obstaja, knjiga vsebuje na začetku predgovor in kratice. Sledi uvodni del, ki vsebuje zgodovino raziskav; temu sledi prvi del, ki je posvečen analizi dokumentov o policijskih nadzornikih in je razdeljen na šest poglavij: 1. Kronologija in geografska razprostranjenost, 2. Imenoslovje, 3. Narava njihovega dela, 4. Kariera, 5. Družinske in družbene povezave, 6. Bogovi, ki so jih častili. Osrednji del je, kot rečeno, prozopografija policijskih nadzornikov (= korpus dokumentov, na katerih se omnjajo), oba dela pa zaključuje kratko sklepno poglavje. Na koncu knjige je bibliografija citiranih del ter indeksi, ki so razdeljeni na štiri razdelke: imena oseb, geografska imena, *notabilia varia* (najvažnejši pojmi) ter *loca laudata* (citati iz antične literature). Nekoliko preseneča citiranje del v opombah, ki so citirana *in extenso*, kljub temu da so citati navedni tudi v bibliografiji. Za te bi bilo smiselno v opombah navajati okrajšane citate.